

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ БІЛОРУСІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

(Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент)

У радянській та сучасній білоруській історичній науці одним із важливих напрямів досліджень залишається проблематика історії Білорусі періоду Другої світової війни. Актуальними та дискусійними є багато проблем щодо участі України у Другій світовій війні й у вітчизняній історичній науці. Тому аналіз подібних досліджень білоруських істориків може бути корисним для більш об'єктивного розуміння названої проблеми. Предметом цього дослідження є окремі, доступні наукові дослідження білоруських істориків радянського та сучасного періодів.

Усього, за неповними даними, у післявоєнний період було видано понад 300 книг та збірників, присвячених питанням участі Білорусі у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах. Серед них необхідно відмітити наукові праці Г. А. Бородача і К. І. Доморада, І. О. Царюка, В. М. Михнюка, присвячені проблемам розвитку західних областей Білорусі у 1939–1941 рр., А. Ф. Хацкевича та Р. Р. Крючка, В. В. Лівенцева, П. К. Пономаренка (розвиток партизанського руху у Білорусі періоду Великої Вітчизняної війни), Г. К. Жукова (бойові дії Радянської армії проти фашистських військ у 1944 р. на території БРСР), Г. І. Олехновича (економіка Білорусі у період війни), колективні наукові праці (німецько-фашистський окупаційний режим у Білорусі, всенародна боротьба у тилу ворога тощо).

Щодо документальної бази проблеми, важливо зазначити, що у 29 білоруських державних архівах зберігається велика кількість документів, що відносяться до періоду Великої Вітчизняної війни. Переважно ці матеріали знаходяться у Національному архіві Республіки Білорусь в м. Мінську та Білоруському державному архіві кінофотофонодокументів в м. Дзержинську, а також у 6-ти державних обласних архівах, 3-х державних архівах суспільних об'єднань тощо. Протягом 90-х років ХХ – на початку ХХІ ст. було видано значну кількість збірників документів та матеріалів, присвячених подіям переважно Великої Вітчизняної війни на території Білорусі та її наслідкам для республіки.

У сучасній білоруській історичній науці понад 30 дисертацій присвячено проблемам Другої світової війни (возз'єднання і радянізація Західної Білорусі, окупаційний режим у Білорусі, колаборація, діяльність польської Армії Крайової, антирадянське підпілля).

На думку дослідника Д. Кісельова, у сучасній білоруській історіографії чітко визначилися три основні течії-підходи у висвітленні-інтерпретації історичного минулого, особливо щодо подій ХХ століття. Перше представлене

так званими “національними істориками-романтиками”, які захищають національну ідею, сформульовану у загальних рисах ще у Статутних грамотах БНР, виступають за побудову повністю незалежної Білоруської національної держави. Роботи цих дослідників відрізняє оцінка подій білоруської історії “з позиції Мінська”, тобто підхід з позицій етноцентризму (як і в сучасній українській історіографії). Саме вони піднімають найбільш гострі, замовчувані раніше, проблеми. На противагу їм, на старих радянсько-інтернаціоналістичних позиціях, що часто “переплітаються з поглядами Москви”, залишилася деяка частина білоруських істориків старшого покоління, що не сприйняла зміни, нові підходи і оцінки. Перегини і недоліки обох напрямів покликані усунути дослідження третьої, найбільш ґрунтовної групи істориків. У своїх працях вони ґрунтуються на новітніх методах і підходах, використовують велику базу джерел різного змісту, а також враховують позитивний досвід і досягнення історіографії радянського періоду.

На думку окремих сучасних білоруських дослідників названої проблеми, праці радянського часу мають методологічні недоліки, зумовлені жорсткою заідеологізованістю істориків СРСР, їх дослідження характеризуються повторами і однотипністю; сучасна історіографія, як правило, білоруських та польських істориків, також недостатньо повна для ретельного розкриття теми, і до того ж страждає від радикально негативних оцінок і емоційних суджень без поглибленого і всебічного дослідження причинно-наслідкових зв’язків.

Сучасні автори підручника «История Беларуси» під ред. А. Г. Кохановського (Мінськ, 1996) вважають, що приєднання Західної Білорусії у 1939 р. до БРСР було актом історичної справедливості. Це поклало край поділам Білорусії, відновило її територіальну цілісність, об’єднало білорусів в одну сім’ю. Незважаючи на командно-адміністративну систему, західні області Білорусії зробили за два роки до Великої Вітчизняної війни значні кроки у соціально-економічному розвитку та культурних перетвореннях. Причини невдач Червоної Армії на початку війни: серйозні помилки сталінського керівництва напередодні війни у зовнішній політиці, масові репресії вищого командного складу, неприйняття належних заходів щодо зміцнення обороноздатності країни. Наслідком цього були великі матеріальні та людські втрати.

Сучасний білоруський історик А. В. Трофімчик, досліджуючи проблеми розвитку освіти на західнобілоруських землях у складі СРСР в 1939–1941 рр., дійшов висновків, що з основними для себе завданнями радянська влада впоралася: фактично за півтора року освіта стала суто радянською, над молодістю генерацією до літа 1941 р. було встановлено тотальний контроль і диктат, до того ж школа, як і передбачалося, стала важливим соціальним інститутом проведення в маси державної політики; заперечується підвищення рівня навчання у школах, а також задоволення національних потреб меншин і самих білорусів. Автор також досліджував проблему сприйняття західнобілоруським населенням подій Другої світової війни. Зазначається, що населення Білосточчини (поляки і білоруси) події вересня 1939 р., коли Радянський Союз поділив із фашистською Німеччиною II Річ Посполиту,

сприймає не інакше як агресію, а не яке-небудь там звільнення, а період 1939–1941 рр. – як воєнний час. Населення ж Гродненської і Брестської областей, яке мало у той час спільну із Білосточчиною долю, прихід більшовицької влади вважало справедливим актом історії, з іншої боку розчарувалося в аграрній політиці цієї влади. Мирне населення виявилось беззахисним не тільки з боку окупаційної влади, але й з боку партизан – увечері та вночі.

З. Шибєко, аналізуючи важливі події та головні тенденції новітньої історії Білорусі, наголошує на довгоочікуваному об'єднанні білоруських земель у вересні 1939 р., але, вважає автор, на превеликий жаль і сором, воно відбулося внаслідок змови між гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР, що спільно напали на Польщу. Жителі Західної Білорусі отримали від радянської влади безкоштовне медичне обслуговування, можливість навчати дітей рідною мовою, а бідні селяни наділялися конфіскованою у поміщиків землею. Але сподівання білорусів на краще життя незабаром розвіялися. Відразу ж почалася масова депортація поляків та національно настроєних білорусів з метою зміни демографічної і політичної ситуації на цих землях на користь Москви. Війна стала величезною трагедією для білоруської нації, на чверть знищила і сильно деконсолідувала її. На території Білорусі діяли не лише радянські партизани, а й польський опір в Західній Білорусі, український опір Полісся, а також білоруське національне підпілля. Загальні ідеї об'єднували націю, але різні засоби – роз'єднували. Головна ж ідея боротьби з нацизмом набувала для білоруського населення все більш основоположного значення. Тому партизанський рух став справою честі жителів Білорусі і створив їм велику пошану.

Однією з проблем, що цікавить сьогодні білоруських дослідників і викликає неоднозначні оцінки, є проблема колаборації.

На думку емігрантів Я. Найдюка, І. Косяка, білоруська колаборація – це патріоти, які бажали відродити незалежність батьківщини. Вони вороже сприйняли акт возз'єднання із БРСР і згодом виступали за звільнення Білорусі від більшовиків в ході німецько-радянської війни. Один із колишніх діячів Білоруської Центральної Ради А. Колубович зазначав у своїх мемуарах, що на відміну від реальної національної держави БНР, створена Москвою маріонеткова БРСР не принесла білорусам ні щастя, ні багатства. Знову німецькі війська виступають в ролі визволителів, але в 1944 р. у Білорусь повертається “радянська окупація та російсько-радянський терор”. А партизанська війна, організована комуністами, мала на меті провокувати німецьке командування на каральні операції. Сучасний білоруський дослідник В. А. Круталевич критикує положення емігрантів про активну роль колаборації в роки війни. Він стверджує, що німці почали використовувати коллаборантів лише восени 1943 р., коли з'явилася реальна загроза вигнання з окупованої території, і була необхідною максимальна мобілізація ресурсів для продовження тривалої війни. На думку відомого білоруського політолога Ю. Шевцова, переоцінка історії Другої світової війни і співпраці з нацизмом стала стандартом майже в усіх східноєвропейських країнах. На цьому фоні Білорусь як би узяла на себе місію захисту морально-політичних основ

загальноєвропейської цивілізації, символом якої у XX столітті став Нюрнберг. Дивно, вважає він, що сучасні націоналістичні рухи у Східній Європі тісно пов'язані із позитивним трактуванням колабораціонізму. Де б не відбувалося посилення цих рухів, і де б вони не приходили до влади – скрізь відбувається «переоцінка» співпраці із нацистами. Білоруський націоналізм, на відміну від решти східноєвропейських націоналістичних традицій, в ході Другої світової війни не породив помітної сили, яка б воювала як проти нацистів, так і проти комуністів. Білоруські націоналісти у переважній більшості просто пішли на службу німцям. Партизанський же опір був дійсно масовим і вівся під радянськими гаслами. Після війни до влади в Білорусі прийшла генерація учасників партизанської війни. А білоруська націоналістична діаспора на Заході опинилася в основному представлена колаборантами, які відступали разом з німцями.

Окремі наукові праці сьогодні присвячено білоруським оstarбайтерам, а також радянським і німецьким військовополоненим у період Другої світової війни.

В. Кузьменко, провідний науковий співробітник Інституту історії НАН Білорусі, визнаючи прорахунки сталінського керівництва, репресії та інші причини невдач Червоної Армії, у той же час підкреслює, що радянський патріотизм і віра в окреслені ідеали для величезної кількості людей були зовсім не міфом. Перегляд підсумків Другої світової війни – явище небезпечне. Вимоги до Росії про покаяння “за окупацію” звучать, зокрема, з боку Польщі і прибалтійських держав, але необхідно нагадати, що у 1943 році, за планом Гітлера, Прибалтика, Білорусь, Крим підлягали тотальному заселенню німецькими колоністами.

Незалежний історик Ігор Кузнецов висловлює думку, що нинішня білоруська історіографія мало чим відрізняється від радянської. А тому нові, неупереджені дослідження воєнного періоду, безумовно, є важливими.

На думку багатьох сучасних білоруських дослідників, людські втрати у Білорусії склали від 2,5 до 3 млн. чоловік, тобто загинув майже кожен третій житель. У радянський час вважалося, що загинув кожен четвертий житель республіки. Окремі дослідники сьогодні висловлюють думку про неправильні підходи до підрахунку людських втрат у радянський час, необхідність корегування їх у бік зменшення.

У висновку важливо зазначити, що радянська, емігрантська та сучасна білоруська історіографія висловлює неоднозначні, часто протилежні оцінки щодо окремих подій, рухів опору, дій влади в історії Білорусі періоду Другої світової війни. У спорах істориків різних епох та поколінь все ж має бути знайдено об'єктивне й виважене розуміння цієї трагічної доби для білоруського, російського, українського та інших народів колишнього СРСР.

